

14 juni, Amsterdam Concertgebouw, 20.15 uur

Groot Omroep Koor Omroep Orkest

Kenneth Montgomery _____ dirigent
Hanneke van Bork _____ sopraan
Elizabeth Coymans _____ mezzosopraan
Jannetje Blok _____ alt
Ian Partridge, Robert Tear _____ tenor
Ruud v.d. Meer _____ bariton
Paul Hofstede,
Bernard Kruijsen _____ bas

C. Franck

Les Béatitudes après l'Évangile

César Franck

Het 19e eeuwse franse muziekleven, beheerst door de opera, heeft slechts een handvol komponisten opgeleverd, die buiten het theatergenre internationaal belangrijk waren. César Franck was daar één van. César Franck, zoon van een Belg en een Duitse met nog meer duitse voorouders van vaderszijde, werd in Luik geboren in 1822. Hij was een muzikaal wonderkind, haalde op zijn 12e jaar zijn muziekschool-diploma, was toen al een pianovirtuoos. Zijn vader nam het hele gezin mee naar Parijs om César vanaf zijn 15e daar aan het conservatorium verder te laten studeren. Piano. Want toen zijn zoon zich ging toeleggen op de Prix de Rome (kompositie) was het uit en werd hij van het conservatorium gehaald. De hele familie moest leven van wat César en zijn broer Joseph met het geven van pianolessen verdienden. In 1848 trad hij in het huwelijk met de dochter van de toneelspeelster Desmousseaux en dat leverde een breuk met zijn vader op. Vanaf dat moment tot het eind van zijn leven stond hij om half zes op om alvorens aan het werk te gaan een paar uur te kunnen komponeren. De hele dag doorkruiste hij Parijs met les geven.

Hij werd op zijn 51ste jaar tot Fransman genaturaliseerd na een jaar daarvoor benoemd te zijn als professor in het vak orgel aan hetzelfde conservatorium waarvan hij zelf eens leerling was. Als organist van de Sainte Clotilde verwierf hij grote roem met zijn improvisaties, gaf veel kompositie-lessen aan leerlingen, die later bekend werden en liet slechts enige werken achter, die internationale faam verwierven na zijn dood. Toen hij op zijn 68e jaar stierf had hij o.a. als komponisten afgeleverd Vincent d'Indy, Henri Duparc, Ernest Chausson, J.G. Ropartz, Gabriel Pierné, Pierre de Bréville, Charles Bordes en Guillaume Lekeu. Hij werd (later) beschouwd als grondlegger van de 'nieuwe franse school', een nietszeggende verzamelnaam van 60 jaar geleden, een 'school' waartoe men toen ook nog Debussy etiketteerde. Gevormd heeft hij deze komponisten in elk geval, afgezien van Debussy,

hoewel in laatstgenoemdes werk beginpunten zijn aan te wijzen van Francks 'experimenten'.

Zijn betrekkelijke onbekendheid in het openbaar als komponist, tijdens zijn leven, en het feit dat hij pas in de laatste tien jaren van zijn bestaan zijn belangrijkste werken schreef, worden bepaald door de franse muzikale situatie. In die tijd telde een komponist slechts als hij succes had met opera's, wat de kwaliteit van die komposities ook wezen mocht. Op dat terrein presteerde Franck met zijn 'Hulda' en 'Ghiselle' niets bijzonders.

Zijn—in verhouding tot wat hij presteerde—geringe erkenning tijdens zijn leven (behalve als organist) is ook terug te voeren op zijn levensinstelling. Hij leefde naar wat hij geloofde. Dat kostte hem prestige, publiciteit, bekendheid. Daarom hield men hem voor naïef. Maar César Franck beheerste het métier en vooral de vorm als geen ander in Frankrijk en schaarde zich daarmee aan de zijde van de vormbewuste Brahmsaanhangers als reactie op de vormvrije romantiek van Berlioz. Hij onderging de invloeden van Liszt en Wagner, maar was geen epigoon. In zijn zeer eigen schrijfwijze kan men een tamelijk konservatieve instrumentatie ontdekken, maar in zijn harmonieën treft men none-accorden aan, klankvermengingen door halvtetonsverhogingen of -verlagingen en soms het gebruik van onopgeloste dissonanten als consonanten, daarmee vooruitlopend op Debussy.

Franck's chromatiek en motiefherhaling—hoezeer hij op dit punt ook naar Wagner geluisterd moge hebben—maken dat men in zijn rijpere werken reeds na een handvol maten zijn stijl herkent. Er was weinig begrip voor zijn stijl tijdens zijn leven. Eigenlijk trof men die alleen aan bij zijn leerlingen. De eerste uitvoering in 1889 van zijn nu beroemde symfonie leidde tot onbegrip. Het conservatoriumorkest protesteerde en wilde het werk eigenlijk niet uitvoeren. Gounod—of all composers—verwierp de symfonie als 'impotentie tot dogma verheven'. Maar hij had 'Faust' geschreven zonder ooit iets van Goethe begrepen te hebben en was beroemd genoeg om zich zo te durven uitlaten.

Franck's bescheidenheid was zijn uit overtuiging zelf gekozen lot. Als mens doemt hij het beste op uit de mémoires van o.a. zijn leerling d'Indy en in de herinneringen van zijn zoons.

Hij glimlachte om de lauweren die zijn vader hem als pianovirtuoos had willen laten oogsten. Hij had een engelachtig geduld voor zijn leerlingen en voor zijn kerkkoor in de Sainte Clotilde. Door zijn eenvoud werd hij nauwelijks geaccepteerd door zijn medecollega's op het conservatorium. Een van zijn zoons zag hem in het stadstuintje lezen en steeds glimlachen. Hij vroeg zijn vader wat die wel voor amusants las. 'Een boek van Kant, 'Kritik der reinen Vernunft', het is erg onderhoudend'.

Een half jaar voor zijn dood had hij zijn eerste

publieke succes met het strijkkwartet. Tegen d'Indy zei hij voldaan: 'Welnu, het publiek begint mij toch te begrijpen'. Na elke zomervakantie bracht hij een nieuwe kompositie mee en vroegen zijn leerlingen: 'Welnu, maître, wat brengt ge voor ons mee?' 'Dat zult U spoedig horen, ik hoop dat U tevreden zult zijn'. Hij zei dit met een oprecht en naïef vertrouwen. 'Dan nam hij onze handen, hield ze lang vast en dacht daarbij zowel aan de vreugde, die hij bij het neerschrijven had ondervonden als aan het plezier dat wij aan de kennismaking met het nieuwe werk zouden hebben'. Aldus wederom d'Indy.

Les Béatitudes

Tekst en muziek. Hoe vaak vullen die elkaar aan, hoe vaak zijn die elkaanders equivalent?

Als de muziek bij de tekst van 'Les Béatitudes' niet zo belangrijk was, zou men dit werk nooit moeten uitvoeren. Maar dat geldt voor sommige liederen van Schubert en voor o.a. vele opera's.

Het zou een zegen zijn geweest indien Franck als tekst alleen maar genomen had Mattheus 5: 1-12, eventueel voorafgegaan door 4: 23-25. Daar op de berg in Galilea, waar hij de scharen uit Galilea, Decápolis, Jeruzalem, Judea en het Overjordanse, hem volgend en smekend om genezing van bezetenen, maanzieken en verlamden, ziende, tot zijn discipelen de twaalf zaligsprekingen uitsprak.

Liszt had in het tweede deel van zijn oratorium 'Christus' de zaligsprekingen reeds gekomponeed. In het libretto van Madame Colomb vormen deze zinnen slechts de kern. Bij een poging tot dramatisering van de daarin gelegde grondideeën kwam zij tot een wat

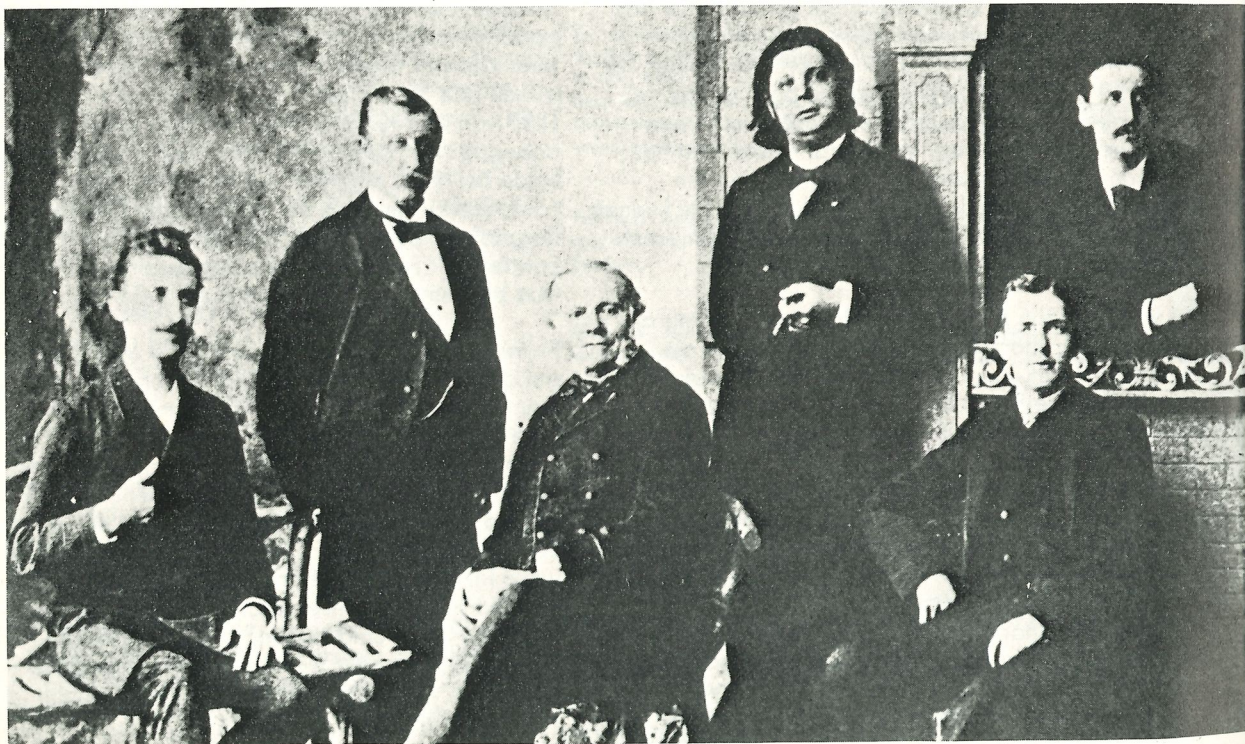
bombastisch geheel, door Debussy als volgt bekritiseerd: 'Bestudeert men het gedicht van de Béatitudes nader, dan treft men er een aantal beeldspraken en grove waarheden in aan, die de meest onverschrokken mens zouden doen terugdeinzen. Er was het evenwichtige en kalme genie van Franck voor nodig om hier dwars doorheen te komponeren met een glimlach op de lippen; de vriendelijke glimlach van een apostel, die het goede woord predikte'. Het werk bestaat uit een proloog en 8 delen.

Proloog

Geopend wordt met het Christus-thema, een motief van cello en fagotten, syncopisch geschreven. Er is een tegenmelodie in de violen als troostende stem uit de hemel, gevolgd door de klacht van de tenor over de ellende op aarde in Jezus' tijd. Deze tegenmelodie is ook de basis van het engelenkoor, zingend: 'Béni soit celui, qui fait renaître l'espoir' (Gezegend hij, die de hoop doet herleven).

Eerste deel.

De tekst van de eerste zaligspreking: 'zalig zijn de armen van geest' wordt voorafgegaan door een dramatische illustratie. Een aards mannenkoor jubelt 'Poursuivons la richesse' (laten we rijkdom najagen), een hemels vrouwenkoor vraagt waar het geluk wel blijft en het aardse mannenkoor herhaalt de jubel over het materiële. Christus' stem doet die jubel vervagen en hij prijst hen die verlangen naar het belangrijkste in het leven: liefde voor de medemens. Een hemels (gemengd) koor ondersteunt de woorden van Christus.

César Franck (zittend in het midden) en een groep musici. Links van de componist (staand) de belgische violist Eugène Ysaïe

Tweede deel.

'Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen de aarde beërven', de derde zaligspreking, volgt nu. Een aards en een hemels koor kontrasteren. Het eerste zingt: 'Le ciel est loin, la terre est sombre' (de hemel is ver, de aarde is donker (droevig)). Het is een klacht, die in een hogere en lagere ligging (fugatisch) wordt herhaald en verder gebouwd, onderbroken door het naïve, menselijke: 'Au vent changeant de ce monde, notre coeur flotte incertain' (op de veranderlijke wind van deze wereld drijft ons hart onzeker). Franck laat ook de hierop volgende tekst opgaan in de bouw van zijn fuga, uitmondend in een solokwintet van hemelse stemmen, dat later afwisselend met het koor de raad geeft: 'Pauvres humains qu'enflamme le désir du bonheur, enveloppez votre âme d'une sainte douceur' (arme wezens waarin de wens naar geluk ontvlamt, omgeef uw ziel met een heilige zachtmoedigheid). Na een opmaat van een kwart zingt Christus deklamatorisch op één toonhoogte: 'Heureux ceux qui sont doux' (gelukkig zijn de zachtmoedigen). Het orkest omspeelt deze passage met het Christus-motief.

Derde deel

'Zalig die treuren want zij zullen vertroost worden', de tweede der zaligsprekingen, vormt het onderwerp van dit deel, een andere volgorde dan de bijbel aanhoudend. Een koor bezingt de smart, in een kwartet rouwt een moeder over haar gestorven jonggeborene, een wees over zijn verloren ouders, bij het naderen van de dood nemen een man en een vrouw afscheid van elkaar, slaven betreuren hun verloren vrijheid, filosofen lijden onder het onvindbare van de waarheid. Christus antwoordt hen allen met zijn zaligspreking.

Vierde deel

Een symphonisch stuk, waarin de tenor een obligate partij heeft. Hij vraagt naar gerechtigheid in deze wereld van het kwaad. Christus antwoordt met zijn vierde zaligspreking: 'Zalig die hongeren en dorsten naar gerechtigheid, want zij zullen verzadigd worden'.

Vijfde deel

De vijfde zaligspreking 'Zalig de barmhartigen' wordt hier vooraf gegaan door een tekst van de dichteres, die in onze tijd geen genade zou ontmoeten. Zij laat onderdrukten opstaan tegen hun tyrannen, doch 'Mij is de wraak' is Christus' antwoord. Het hemelse koor volgt daarop met 'A jamais heureux, les miséricordieux' (voor altijd zalig zullen de barmhartigen zijn), één van de fraaiste koordelen. De engel der vergiffenis interrumpeert deze tekst enige malen met 'Abjurez la haine' (zweer de haat af).

Zesde deel

'Zalig de reinen van hart want zij zullen God zien', de zesde zaligspreking wordt door Franck geëmotioneerd vertolkt, zelfs daar waar de twijfelachtige tekst er geen aanleiding toe geeft. De librettiste laat heidense vrouwen optreden, die hun afgoden aanroepen, Joodse vrouwen die de God van Israel aanroepen, een kwartet van farizeeërs laat zich voorstaan op

hun zuiverheid van hart. De engel van de dood reageert hierop: welke sterveling zal vrij van vrees het eeuwige licht aanschouwen? Het hemelse koor bezingt de onschuld van het kind en het aardse koor omzingt het idee van 'wordt gelijk de kinderen' ditmaal met instemming van Christus, die afwisselend met het koor zingt: 'Heureux les coeurs purs' (gelukkig zijn de zuivere harten).

Zevende deel

Nog theater is de omspeling van deze zevende zaligspreking: 'Zalig de vreedstichters (vreedzamen), want zij zullen kinderen Gods genoemd worden'. Na een tumultueuze inleiding daartoe presenteert Satan zich met een nadrukkelijk: 'C'est moi, l'esprit du mal' (ik ben het, de geest van het kwaad). Tyrannen en priesters, die valse goden dienen, treden op. Na deze storm vormen de woorden van Christus 'Bienheureux les pacifiques' (gelukkig zijn de vreedzamen) een overmatig contrast, verhoogd door het kwintet der vreedzamen, leidend naar volkomen placiditeit.

Achtste deel

In deze achtste en laatste zaligspreking (in de bijbel volgt nog een negende) wordt wederom een contrast geschapen door het optreden van Satan, het koor der rechtvaardigen beangstigend, dat weer gerustgesteld wordt door de Mater Dolorosa. Satans tegenstand wordt slechts gebroken door Christus' zaligspreking: 'Zalig zijn de vervolgd en der gerechtigheid wil, want hunner is het koninkrijk der hemelen'. Zoals Franck in zijn symphonie, in zijn vioolsonate verband legt, wat het thema betreft, tussen de verschillende delen, zo doet hij dat ook verscheidene malen in dit grote en grootse werk. Als apotheose zet, op de muziek van de proloog, de stem van Christus in met 'Venez, les bénis de mon Père' (kom, door mijn Vader gezegenden) omjubeld door engelen en heiligen.

'Les Béatitudes' heeft geen voorspoedig leven geleid. Aan dit grootse werk van Franck ging een artistieke wordingsgeschiedenis van tien jaren vooraf. De eerste piano-uitvoering thuis bij een van zijn leerlingen werd door de belangrijkste genodigden niet bezocht en slechts enkele gasten bleven tot het einde. Drie jaar na Franck's dood, veertien jaar later, vond de tweede (en nu volledige) uitvoering plaats. Het werd een triomf. Zoals ook nog later overal elders. Tot in de twintiger jaren klonken er in Nederland bezwaren tegen het zesde en zevende deel. Die werden teveel 'opera' geacht. Bovendien kwam het niet te pas dat men Christus laat tegensputteren door Satan. 'Christus die helaas door Satan tot twee keer toe verstoord wordt', schreef men. Ook nam men aanstoot aan het 'anachronistische' optreden van Mater Dolorosa in het achtste deel. Deze bezwaren grotendeels voortvloeiend uit de tekst zijn irrelevant ten opzichte van de muziek zelf, die van grote adem is, respireert als een weelderig Franckiaans gewas van grote schoonheid, een tijdperk omspannend.

J.E.